

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБДАРОВАНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF GIFTEDNESS CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

У статті розглядаються психолого-педагогічні аспекти дитячої обдарованості. Досліджено поняття «обдарованість» та «обдарована дитина».

Актуальність матеріалу, викладеного в статті, зумовлена тим, що обдаровані діти потребують особливого виховання, спеціальних, індивідуальних навчальних програм і спеціально підготовлених фахівців: вихователів, вчителів закладів освіти.

Простежено, що обдарованість у дитячому віці можна розглядати як потенціал психологічного розвитку стосовно наступних етапів життєвого шляху особистості, проте слід враховувати складність самого поняття обдарованості, адже чітко фіксованого поняття обдарованості в літературі немає. Як правило, обдарованість визначається за допомогою вимірювання інтелектуальних параметрів або феноменологічних проявів.

У статті розглядаються різні погляди щодо проблеми дитячої обдарованості зарубіжних і вітчизняних науковців (О. Антонова, В. Блінова, Л. Блінова, Л. Виготський, О. Матюшкін, О. Палагнюк, В. Петровський, С. Платонова, М. Розенова, І. Романюк, Б. Теплов, К. Текекс та інші).

Автори вважають, що обдарованість дитини – це особистісна характеристика, яку багатогранно визначають за допомогою психологічних тестів, діагностування творчих та інтелектуальних здібностей і систематичних спостережень. Обдарованість розглядається як індивідуальний потенціал для досягнення високих результатів в одній або декількох сферах, а обдарована дитина – як особистість, яка вирізняється яскравими, іноді видатними досягненнями в тій чи іншій сфері діяльності, що є улюбленою для неї. Тому, на думку авторів, раннє виявлення, навчання та виховання обдарованих і талановитих дітей – одне з головних завдань удосконалення сучасної системи освіти.

Проаналізовано наукові погляди, стандартизовані методики дослідження обдарованості й принципи складання програм для обдарованих дітей.

Ключові слова: обдарованість, обдарована дитина, види дитячої обдарованості, геніальність, здібності, інтелект.

The article considers the psychological and pedagogical aspects of children's giftedness. The concepts of "giftedness" and "gifted child" are studied.

The relevance of the material presented in the article is due to the fact that gifted children need special education, special individual educational programs and specially trained professionals: educators and teachers of educational institutions.

It has been observed that giftedness in childhood can be considered as a potential for psychological development in relation to the next stages of a person's life, but the complexity of the concept of giftedness should be taken into account, because there is no clearly defined concept of giftedness in literature. As a rule, giftedness is determined by some parameters or phenomenological manifestations.

The article considers different views on the problem of children's giftedness of foreign and domestic scientists (O. Antonov, V. Blinov, L. Blinov, L. Vygotsky, O. Matiushkin, O. Palagniuk, V. Petrovsky, S. Platonova, M. Rozenova, I. Romaniuk, B. Teplov, K. Tekeks, etc.).

The authors believe that a child's giftedness is a personal characteristic that is determined in many ways through psychological tests, diagnostics of creative and intellectual abilities and systematic observations. Giftedness is seen as an individual's potential to achieve high results in one or more areas, and a gifted child – as a person who has bright, sometimes outstanding achievements in a particular field of activity that is his favourite one.

Therefore, according to the authors, early detection, training and education of gifted and talented children is one of the main tasks of improving the modern education system. Scientific views, standardized methods of giftedness research and principles of drawing up programs for gifted children are analyzed.

Key words: giftedness, gifted child, types of child giftedness, genius, abilities, intellect.

УДК 37.015.3-056.45
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-2.24>

Кравчук Н.П.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри психології
та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Карнаух Л.П.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри психології
та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми в загальному вигляді. Пріоритетним напрямом державної політики України постає проблема обдарованості, творчості, інтелекту, в якій визначено пошук, навчання та виховання обдарованих дітей і молоді, стимулювання творчої праці, захисту й підтримки талентів [1, с. 10]. Саме тому на сучасному етапі розвитку

суспільства спостерігається підвищений інтерес до проблеми дитячої обдарованості, адже нині актуальною є потреба в людях, які вміють неординарно розв'язувати завдання, нестандартно мислити, мати розвинутий творчий потенціал, бути стресостійкими й цілеспрямованими. Такі люди вносять вагомий внесок у розвиток суспіль-

ства, оскільки наділені якостями обдарованості. Існує взаємозалежність між соціально-економічними умовами суспільства й розвитком обдарованості, тому що ці умови визначають рівень життя людини; тому чим більше економічно розвинене суспільство, тим більше сприятливих можливостей для розвитку людини [2, с. 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема обдарованості стала предметом дослідження широкого кола науковців (О. Антонова, В. Блінова, Л. Блінова, Д. Богоявленська, Л. Виготський, М. Марне, А. Матюшкін, О. Палагнюк, А. Петровський, С. Платонова, М. Розенова, І. Романюк, К. Текекс, А. Тимченко, Л. Токарева й інші). Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, деякі аспекти проблеми потребують детального розгляду.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність сучасного розуміння змісту дитячої обдарованості вимагає нових поглядів і підходів до викладення означеної проблеми. Високо оцінюючи внесок науковців щодо розв'язання проблеми, вважаємо за необхідне узагальнити наявні погляди на окреслене питання. Загальне розв'язання проблеми й надалі залишається актуальним.

Мета статті. У дослідженні здійснюється аналіз проблеми дитячої обдарованості й визначаються її психолого-педагогічні аспекти за допомогою розкриття основних напрямів роботи з обдарованими дітьми дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Нині актуальний всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства на основі виявлення її здібностей, талантів та обдарованості.

Якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості – це завжди результат складної взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, хоча із задатками обдарованості народжується кожна психічно нормальна людина. Водночас не можна заперечувати й роль психологічних механізмів саморозвитку особистості, що лежать в основі формування та реалізації індивіда. Проте складними питаннями в проблемі дитячої обдарованості є: як саме виділити обдарованих дітей та як розвивати їх таланти й здібності.

Окрім цього, важлива роль у виявленні й розвитку обдарованих дітей належить їхнім батькам. Як влучно зазначає Л. Токарева, «іскри допитливості й творчості – надбання тільки людини й вона є в кожній особистості, однак час пробудження та запалення в багатьох випадках залежить від батьків». Автор наводить дві групи батьків: перша група – батьки, які створюють умови для розвитку творчого потенціалу дитини, заохочують до виявлення її нахилів і здібностей; друга група – батьки, які мало значення та часу приділяють творчому розвитку дитини. І, як наслідок, стимулюють або

затримують творчі досягнення власних дітей. Таким чином, «своєчасне втручання батьків у розвиток здібностей дітей може стати важливим заходом у плані підготовки до творчої участі її у визначеній діяльності або справі» [13].

Підтвердження цього знаходимо в дослідженні Ю. Клименюк, яка вважає, що «завдання батьків полягає в максимальному сприянні, стимулюванні активності й розвитку в дитини винахідливості, ініціативи, творчого підходу до навчання» [4].

Провісниками дитячої обдарованості можуть бути: можливість і здатність у трирічному віці стежити за двома й більше подіями, що відбуваються; здатність простежувати в ранньому дитинстві причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки; відмінна пам'ять, рання мова й абстрактне мислення; уміння широко користуватись накопиченими знаннями; схильність до класифікації та категоризації; уміння ставити запитання та створювати складні граматичні конструкції тощо [11].

Ми суголосні з авторами, які доводять, що «прояви обдарованості слід розглядати через: домінування інтересів і мотивів; емоційну зануреність у діяльність; волю до досягнення успіху; загальну й естетичну задоволеність від процесу й продуктів діяльності; розуміння сутності завдання, ситуації; несвідоме, інтуїтивне («позалогічне») розв'язання проблеми; стратегічність в інтелектуальній поведінці (особистісні можливості продукувати проекти); багатоваріантність рішень; швидкість рішень, оцінок, прогнозів; мистецтво знаходити, обирати (винахідливість, кмітливість)» [2, с. 25].

Для розкриття змісту дитячої обдарованості вважаємо за потрібне провести аналіз поняття «обдарованість». *Дефініція «обдарованість»* визначається як: таке собі поєднання здібностей, що сприяє досягненню максимальних показників у тій чи іншій діяльності [8]; індивідуальна потенційна своєрідність спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) й особистісних (позитивна Я-концепція, наявність відповідних вольових якостей, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно «середній», завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності [2]; «лише потенціал особистості, можливості, що може бути реалізований, але, як стверджує статистика, найчастіше виявляється непотрібним» [9].

На підставі проведеного аналізу розробок учених щодо визначення поняття «обдарованість» можемо дати визначення дефініції «обдаровані діти» – це діти, які вирізняються випереджальним розвитком, багатою уявою, пізнавальною мотивацією, уважністю, зразковою пам'яттю, дослідницькою активністю, підвищеною допитливістю, видатними здібностями, досягненнями в певній сфері діяльності, яка є улюбленою для них.

Слід зазначити, що існують різні види обдарованості, її класифікують: залежно від *виду діяльності*: інтелектуальна, академічна, математична, творча, пізнавальна, духовно-ціннісна, художньо-естетична, соціальна, лідерська, психомоторна, практична, комунікативна; за *ступенем сформованості обдарованості*: актуальна й потенційна; за *формою прояву*: явна й прихована; за *широтою проявів у різних видах діяльності*: загальна й спеціальна; за *особливостями вікового розвитку*: рання та пізня [8].

Водночас дослідниця О. Антонова виокремлює *потенційну обдарованість* як психологічну характеристику особистості, що підтверджує наявність певних визначених психічних можливостей (потенціалу) для високих досягнень у тому чи іншому виді діяльності, який не може бути реалізованим на цей момент часу з причини їхньої функціональної недостатності, й *актуальну обдарованість* як психологічну характеристику особистості, яка демонструє наявність таких показників її психічного розвитку, що проявляються у вищому рівні виконання людиною діяльності в конкретній предметній галузі в порівнянні з віковою та соціальною нормою» [1, с. 92].

Так, науковець А. Петровський розрізняє три сфери розвитку обдарованості й на перше місце ставить *актуальну обдарованість*, визначивши її як «рівень гарантованої можливості досягнення позитивного результату й успіху; друга сфера – *зона найближчого розвитку* – це можливість досягнення успіху, якщо ресурс для розвитку є достатнім; третя сфера – *потенційні можливості* – це рівень можливого (вірогідного) успіху, проєкування розвитку обдарованості, аналіз розвитку, рефлексія, покрокове коректування та управління процесом розвитку обдарованості, освоєння особистісного потенціалу» [7].

З'ясувати структуру обдарованості дозволяють наукові дослідження вчених В. Блінової та Л. Блінової, які виділяють такі її компоненти: «анатомо-фізіологічні задатки; сенсорно-перцептивні блоки, які характеризуються підвищеною чутливістю; інтелектуальні й розумові здібності, які допомагають оцінити нові ситуації та розв'язувати нові проблеми; емоційно-вольові структури, які визначають тривалі домінуючі орієнтації; високий рівень продукування нових образів; домінуюча роль пізнавальної мотивації; дослідницька творча активність; можливість прогнозування; досягнення оригінальних рішень; здатність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки» [2, с. 10].

Розробка й впровадження розвивальних програм в освітній процес закладів освіти є однією з особливостей роботи з обдарованими дітьми. Нині в Україні створено наукові фонди для підтримки обдарованих дітей: «Наукова зміна», «Обдарова-

ність», «Обдаровані діти України» й інші, а також програми роботи з обдарованими дошкільниками: авторська програма «Три кроки» (О. Музика); програма «Я досліджую світ» (В. Маслова) для розвитку творчого потенціалу обдарованих дітей; програма «Рекорд-Старт» (В. Кудрявцев); комплексна програма «Творча обдарованість»; програма «Обдарована дитина» й інші.

У програмі виховання та навчання дітей від двох до семи років «Дитина» розроблено розділ «Діти, які потребують допомоги батьків і вихователів», в якому містяться методичні рекомендації щодо роботи з обдарованими дітьми для кожної вікової групи, умови успішної роботи вихователя та показники розвитку обдарованих дітей. А також визначено завдання особистісного розвитку обдарованих дітей і технології корекції їхньої поведінки: щоб допомогти становленню «Я-концепції» дитини, необхідно забезпечити їй можливість спілкуватись з одним-двома обдарованими однолітками; надмірна чутливість обдарованих дітей зумовлює досить своєрідне ставлення до себе й до оточення (ображають менш кмітливих дітей, проте хворобливо реагують на найменшу іронію на свою адресу); обдаровані діти справляють враження імпульсивних, гіперактивних непослухів; корекційна робота вихователя полягає в тому, що дітям пропонують пограти в рольові ігри, виконати спеціальні завдання, які потребують нових рішень, оригінальних відповідей, рухів, поведінки [3, с. 396].

Науковець М. Розенова виділяє основні принципи складання програм для обдарованих дітей дошкільного віку: врахування неповторності кожної дитини; самокритичність обдарованих дітей, що відрізняються несприятливим «Я-образом»; родина відіграє найважливішу роль в освіті обдарованої дитини; в обдарованих дітей широка сфера інтересів, тому програма повинна містити різноманітний матеріал, який сприяв би їхньому всебічному розвитку; спілкування з настільки ж розвиненими однолітками; керувати програмою навчання обдарованих дітей має педагог зі спеціальною підготовкою та відповідним досвідом роботи; невіддільна частина програми – система її оцінки; програма повинна передбачати оптимальний і плановий перехід дитини з одного рівня на інший і розвиток творчих здібностей дитини тощо [10].

Хочемо зазначити, що в межах програм виховання та навчання дітей у закладах дошкільної освіти (далі – ЗДО) неможливо повною мірою реалізувати їх інтереси й здібності, проте допомагає розкрити творчий потенціал кожної дитини відвідування гуртків, секцій, студій, творчих майстерень, де проводяться розвивальні заняття в ігрових формах, ураховуються індивідуальні й психологічні особливості дітей і реалізуються такі мето-

дичні підходи: *особистісно зорієнтований підхід*, що передбачає використання різних засобів, методів, методик і технологій навчання: короткі бесіди й розповіді; вправи й ігри, спрямовані на корекцію та розвиток уваги, пам'яті, мислення, сенсомоторних процесів, пізнавальної активності, етичні бесіди; рольове програвання ситуацій; психомоторні вправи й рухливі ігри тощо, орієнтовані на конкретну дитину й співпрацю з педагогом, щоб допомогти їй пізнати себе й сформувати сильну й гармонійно розвинену особистість; *компетентнісний підхід*, який забезпечує поєднання знань, умінь та особистого досвіду, мотивів, ціннісних орієнтацій дітей і здатності практично розв'язувати реальні життєві проблеми й ситуації різної складності, які постають перед ними, й застосовувати їх у повсякденному житті; *діяльнісний підхід* пов'язаний із формуванням здатності особистості використовувати здобуті знання на практиці, умінням вибирати, програмувати й оцінювати різні види й способи творчої діяльності, які відповідають її природі й задовольняють потребу в саморозвитку, забезпечують успішну адаптацію в соціумі. Тому слід спрямувати зусилля щодо усвідомленого сприйняття дитиною необхідних знань про навколишню дійсність, надати можливість прожити їх та інтегрувати через будь-яку форму творчої діяльності, щоб вони стали частиною їх самих. Це дасть змогу розкрити шлях до самовдосконалення та саморозвитку особистості. Дослідниця В. Марущак виділяє основні шляхи активізації саморозвитку здібних вихованців: «застосування активних методів і форм навчання; відкрите, щире, емпатійне, духовне єднання з вихованцями; безперервний саморозвиток педагога» [5, с. 138].

Ураховуючи вищезазначені підходи, особливого значення для розвитку обдарованих дітей набуває дотримання вихователями ЗДО таких дидактичних принципів навчання: *науковості* (всі знання мають містити наукове підґрунтя та відповідати об'єктивній реальності, розкриття логічних зв'язків між наявними знаннями); *систематичності й послідовності* (необхідність постійного накопичення знань, удосконалення вмінь і навичок, поєднання знань різних галузей науки, узагальнювати, аналізувати їх); *розвивального й виховного характеру навчання* (спрямований на всебічний розвиток особистості, формування світогляду, наповнення характеру навчання життєвими навичками); *зв'язку навчання з життям* (досвід поступово накопичується та відшліфовується завдяки впровадженню найновіших сучасних технологій, що дозволяє виробляти власні погляди й творчо перетворювати навколишню дійсність); *природовідповідності* (навчання та виховання повинно відповідати віковим особливостям кожного вікового періоду особистості й підпорядковуватись законам природи); *гуманізації*

(розкриття творчих здібностей обдарованих дітей, розвиток моральних, інтелектуальних якостей, визначення пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонія стосунків особистості й довкілля, задоволення потреб, культури психічного, духовного, соціального й фізичного здоров'я, що забезпечує комфортне існування); *свідомості й активності* (активність дітей виявляється в готовності сприймати нові знання, прагненні до самостійного пошуку цінної інформації та її творчого застосування, самостійного свідомого вибору способу діяльності) тощо.

Варто відзначити, що роботу з обдарованими дітьми в ЗДО поділяють за такими етапами: процес ідентифікації; діагностика й розподіл дітей за видами здібностей; оцінювання різних сторін діяльності дитини; комплексна оцінка дитячої обдарованості; підбір та адаптація педагогічних технологій, методів і прийомів розвитку творчого потенціалу здібних дітей та аналіз їх поведінки в тих сферах діяльності, які максимально відповідають їх схильностям та інтересам; облаштування творчих зон та осередків за інтересами в групових приміщеннях; оцінка продуктів діяльності дітей (малюнків, поробок тощо); психодіагностичне обстеження в повсякденному житті дітей; реалізація авторських програм з їх подальшою корекцією; створення інформаційно-освітнього простору для розвитку обдарованих дошкільників; налагодження ефективної співпраці з батьками; аналіз та узагальнення результатів роботи тощо.

Аналіз наукової літератури дав можливість встановити, що діагностика дитячої обдарованості є однією з найскладніших наукових проблем, оскільки немає єдиної методики її дослідження, а кожна людина унікальна, багатогранна й неповторна. Тому вихователі ЗДО використовують численні тести й методики: тест розумової працездатності (методика П. Кесса в інтерпретації О. Лідерса й В. Колесникова); методика діагностики інтелектуальної обдарованості О. Кульчицької; шкала інтелекту Стенфорд-Біне; тест інтелекту Р. Мейлі; тест Слоссона для виміру інтелекту дітей; рисунковий текст на інтелект; оцінка творчих здібностей дітей (методики й тести Торренса) й інші.

Обдаровані діти входять до «групи ризику», їм необхідні особливі умови для виховання: спеціальні індивідуальні навчальні програми; підготовлені педагоги; заклади, де знають і враховують особливості й проблеми обдарованої дитини. Очевидно, що значний вплив на розвиток дитячої обдарованості має особистість вихователя ЗДО, який працює з такою категорією дітей. Насамперед до педагогів висуваються такі вимоги: вони мають бути спеціально підготовленими, мати творчі й інтелектуальні здібності, високий емоційний інтелект, заохочувати винахідницьку діяльність і спостерігати за інтересами дітей, розвивати кругозір,

конвергентне й дивергентне мислення, лідерські якості, підвищувати самооцінку дітей, вміти розробляти індивідуальні програми, виконувати роль координатора й партнера в дослідницькому пошуку, вміти проводити дослідження та експериментальну діяльність дітей, постійно підвищувати власний професійний рівень тощо.

Підтвердження цього знаходимо в дослідженнях А. Тимченко, яка стверджує, що робота педагога з обдарованими дітьми – «це складна педагогічна технологія, яка вимагає від учителів і вихователів особистісного росту, постійно оновлюваних знань у галузі педагогіки й психології обдарованих, а також тісної співпраці з психологами, іншими вчителями, адміністрацією та обов'язково з батьками обдарованих. Вона вимагає постійного зростання майстерності, педагогічної гнучкості в навчанні обдарованих» [12].

Тому основні функції вихователів і психолога в ЗДО полягають не тільки в констатуванні факту обдарованості, а й у створенні сприятливих умов, психологічного комфорту, надання дитині свободи вибору щодо реалізації власних здібностей, безпеки з боку дорослих, щоб дитина була впевнена в позитивній оцінці власної діяльності, не боялася ризикувати, створюючи щось нове, доборі змісту й форм організації життєдіяльності дітей, які впливають на зміцнення їхнього психологічного здоров'я.

З метою розвитку творчих здібностей в обдарованих дітей дошкільного віку освітня робота має здійснюватися в таких напрямках: відбір змісту програмних завдань, що стимулює розвиток творчого потенціалу дітей; розробка системи занять, вправ, дидактичних ігор; створення розвивального, творчого середовища в групах ЗДО; участь дітей у різноманітних видах дитячої діяльності (зображувальна, конструктивна, спортивна, ігрова, художньо-мовленнєва, театралізована тощо); забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя та дітей у ході організації творчої діяльності; спільна робота ЗДО із сім'єю.

Варто зауважити, що, розвиваючи творчі здібності обдарованих дітей, необхідно забезпечувати наступність у роботі ЗДО й школи: якщо діти в ЗДО були залучені до різних видів діяльності (музичної, хореографічної, театральної, вокальної, спортивної та іншої), ставши учнями, вони повинні продовжувати розвивати ці здібності, тобто поєднувати новий досвід із попереднім. Головне, щоб це був вільний вибір дитини, й вона виражала підвищений інтерес до такої діяльності. Окрім того, до школи передається банк даних обдарованих дітей, щоб зберегти опору на досягнення дошкільного дитинства в розвитку психічних процесів і художньо-творчої діяльності.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо відзначити, що використання різноманітних форм і методів роботи з обдарованими дітьми передбачає

розвиток творчого потенціалу, емоційно-вольової та пізнавальної активності дитини в процесі розв'язання творчих завдань; розвиток критичного й логічного мислення, творчого художнього мовлення, виконавчої майстерності тощо. Таким чином, виявити, розвивати й підтримувати дитячу обдарованість можна лише в процесі навчання та виховання, під час певної діяльності, де дитина може проявити самостійність, ініціативність, оригінальність виконання завдань і здатність до експериментування.

Висновки. Зазначене вище дозволяє констатувати, що дошкільне дитинство є найсприятливішим періодом для інтенсивного прояву дитячої обдарованості, повноцінного розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дітей. Цьому сприятиме підготовка вихователів ЗДО до роботи з обдарованими дітьми дошкільного віку, здійснення ними освітньої роботи у визначених напрямках із використанням ефективних форм, методів і технологій навчання, реалізація методичних підходів (особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний та інші), дидактичних принципів навчання (науковості, систематичності й послідовності, розвивального й виховного характеру навчання, зв'язку навчання з життям, природовідповідності, гуманізації, свідомості й активності); своєчасна діагностика дитячої обдарованості, впровадження в освітній простір ЗДО розвивальних програм, відвідування дітьми гуртків, студій, творчих майстерень тощо. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні особливостей психолого-педагогічного супроводу й підтримки обдарованих дітей у сучасному освітньому просторі ЗДО.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу : монографія. Житомир : Житомир. держ. ун-т, 2005. С. 431–456.
2. Блинова В.Л., Блинова Л.Ф. Детская одаренность: теория и практика : учебно-методическое пособие. Казань : ТГГПУ, 2010. 56 с.
3. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. 3-є вид., доопр. та доп. К. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 492 с.
4. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика. *Проблеми освіти* : збірник наукових праць. Спецвипуск. Вінниця – Київ, 2015. С. 46–50. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/18528/1/%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення: 09.03.2021).
5. Марущак В.С. Саморозвиток як фактор становлення інтелектуально обдарованої особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 4. С. 136–140.
6. Монкс Ф., Ипенбург И. Одаренные дети. Москва : Когито-Центр, 2014. 136 с.
7. Общая психология : учебник для студентов педагогических институтов / ред. А.В. Петровский.

3-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1986. 464 с.

8. Палагнюк О.В., Романюк І.І. Обдарованість на перетині психологічних і педагогічних наук. *Молодий вчений*. № 7.1 (71.1). Липень, 2019. С. 54–58. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/7.1/12.pdf>.

9. Платонова С.М. Детская одаренность : Учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург : Издательство Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина, 2011. 81 с.

10. Розенова М.И. Педагогическая психология : учебное пособие. Москва : МГУП, 2003. 148 с.

11. Тэкс К., Марне М. Одаренные дети. Москва : Знание, 1991. 381 с.

12. Тимченко А.А. Проблема дитячої обдарованості в сучасній педагогіці: технологічний підхід. *Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського*. Випуск 1.33. Педагогічні науки. Розділ 2. Технології педагогічної освіти. С. 94–97. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/22_7.pdf (дата звернення: 03.03.2021).

13. Токарева Л.Д. Психологічні умови сприяння розвитку творчих здібностей дитини. URL: https://lib.iitta.gov.ua/6389/1/2010%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85_%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D1%81%D0%BF333333.pdf (дата звернення: 03.03.2021).